

Τα θέματα της έκθεσης ιδεών στις Πανελλήνιες Εξετάσεις (1983-2001). Δοκιμάζοντας τη γκραμισιανή έννοια του κοινού νου.

της Μαρίνας Κόντη

Ο άρχοντας της Παλίσ (Le seigneur de la Palice) ήταν ένας Γάλλος στρατηγός που σκοτώθηκε στον πόλεμο της Παβίας το 1525. Οι στρατιώτες του συνέθεσαν ένα τραγούδι προς τιμήν του με τα ακόλουθα λόγια: “ένα τέταρτο πριν πεθάνει ζούσε ακόμα...”. Η Παλισιανή αλήθεια έγινε έτσι κοινή έκφραση για να δηλώσει την αυταπόδεικτη αλήθεια η οποία είναι τόσο πρόδηλη που δεν χρειάζεται καν να επισημανθεί¹.

Εισαγωγή

Το κείμενο αυτό είναι μέρος μιας ευρύτερης ερευνητικής εργασίας στην οποία είχαν μελετηθεί τα θέματα της έκθεσης ιδεών που δόθηκαν στις εισαγωγικές εξετάσεις για το Πανεπιστήμιο από το 1983, χρονιά που εισάγονται οι Δέσμες στο Λύκειο, μέχρι το 2001, χρονιά που επισήμως πλέον καταργούνται και οι υποψηφίοι εισάγονται με το νέο σύστημα.

Θα αναφερθούμε στα κεντρικότερα σημεία που αναδείχθηκαν κατά τη διάρκεια της ανάλυσης και θα επικεντρωθούμε στην έννοια του κοινού νου, γκραμισιανής προέλευσης, δίνοντας συγκεκριμένα παραδείγματα παρμένα από τα ζητήματα που τέθηκαν στους υποψηφίους αυτά τα χρόνια.

Η έκθεση ιδεών, και από το 1992 «Έκφραση-Έκθεση», είναι το μόνο μάθημα που διαπερνά όλο το εκπαιδευτικό σύστημα ξεκινώντας από το Δημοτικό και καταλήγοντας στο Λύκειο, το μόνο μάθημα που διαπερνά όλες τις δέσμες ή τους θεματικούς κύκλους κρίνοντας την επιτυχία των μαθητών στις εισαγωγικές εξετάσεις για την τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Το ενδιαφέρον μας εστιάζεται στους μηχανισμούς που διαμεσολαβούν (λεκτικούς, εννοιολογικούς, αξιακούς) για να μεταφερθεί στους αποδέκτες η ιδεολογία του κοινού νου. Κυρίαρχο ερώτημα είναι πώς ο τρόπος διατύπωσης των θεμάτων γίνεται πεδίο αναπαραγωγής των κοινών παραδοχών, ελαχιστοποιώντας τη δυνατότητα κριτικής παρέμβασης και απομακρύνοντας στρατηγικούς διδακτικούς

στόχους όπως η πρωτοτυπία, η δημιουργικότητα και η φαντασία, στόχοι οι οποίοι υπογραμμίζονται στη στοχοθεσία του μαθήματος στα –κατά καιρούς– αναλυτικά προγράμματα.

1. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Πώς ορίζεται όμως ο *κοινός νους*²; Το ζήτημα του *κοινού νου* είναι από τα μεγάλα ζητήματα που ο Γκράμσι, ήδη από το 1929, (από την εποχή των *Τετραδίων της φυλακής*) προσπαθεί να διερευνήσει. Ξεφεύγει από τις φιλοσοφικές καταβολές του όρου και τον μετασηματίζει ριζικά εισάγοντας την έννοια στην πολιτική συζήτηση. Σκοπός του η ανάδειξή της σε λειτουργική κατηγορία της πολιτικής δράσης και ερμηνευτική της κοινωνικής πραγματικότητας. Μια από τις ωριμότερες διατυπώσεις βρίσκεται στο *Τετράδιο 24* (1934): «Κάθε κοινωνικό στρώμα έχει τον *κοινό του νου* και τις κοινές του παραδοχές ορθοφροσύνης που είναι τελικά η πιο διαδεδομένη αντίληψη της ζωής και του ανθρώπου. Κάθε φιλοσοφικό ρεύμα αφήνει ένα υπόστρωμα *κοινού νου*. Τούτο αποτελεί και την απόδειξη της ιστορικής του αποτελεσματικότητας. Ο “κοινός νους” δεν είναι κάτι άκαμπτο και ακίνητο αλλά τροποποιείται συνεχώς, πλουτίζεται από επιστημονικές γνώσεις και από φιλοσοφικές γνώμες που εισάγονται στα ήθη. Ο *κοινός νους* είναι το φολκλόρ της φιλοσοφίας και βρίσκεται πάντοτε μεταξύ του αληθινού, του πραγματικού φολκλόρ (όπως αυτό γίνεται κοινά κατανοητό) και της φιλοσοφίας, της επιστήμης, της οικονομίας των επιστημόνων».³

---

¹ A. Gramsci, *Selections from political writings 1921-1926*, translated by Quintin Hoare, Lawrence and Wishart, London 1978, σελ. 504, σημ. 238.

² Στην αγγλική βιβλιογραφία ο όρος παρουσιάζεται ως *common sense* (κοινός νους), στη γαλλική ως *sens commun* και διαφοροποιείται από τον όρο *lieux commun* (κοινός τόπος) που, κατά τη Ruth Amossy, είναι η μοντέρνα εκδοχή του αριστοτελικού *τόπου*, όπως χρησιμοποιείτο στη ρητορική. Ο όρος αυτός, αναφέρει, μεταφέρεται, εκφράζεται δια μέσου μεγάλης ποικιλίας γλωσσικών τύπων. Μπορεί να ειπωθεί σε μια περιγραφή, σε μια χλιοειπωμένη αφήγηση. Μέσα σ’ αυτό το ήδη ειπωμένο, ήδη γνωστό, οικείο πρέπει να ξεχωρίσει κανείς δύο κατηγορίες: α) διατυπώσεις οι οποίες συγκεντρώνουν γενικευτικά σχήματα, β) κοινωνικές αναπαραστάσεις οι οποίες αναδεικνύονται στο λόγο με τρόπο αναμενόμενο. Η πρώτη κατηγορία μένει πιστή στο αριστοτελικό κείμενο και μπορεί να ονομαστεί κρίση και η δεύτερη είναι αυτό που αποκαλούμε στερεότυπο και σφυρηλατείται τον 20^ο αιώνα. (Ruth Amossy, *L’ argumentation dans le discours*, Nathan, Paris 2000, σελ. 108).

³ Τσέζαρε Λουπορίνι, «Κοινός νους και φιλοσοφία», *Ο Πολίτης*, τχ.79(8), Μάιος 1987, σελ. 84.

Η λειτουργικότητα της έννοιας αποδεικνύεται δραστική όταν εφαρμόζεται στην πολιτική επαναστατική δράση. Μια νέα αντίληψη μπορεί να είναι αποτελεσματική καθόσον μπορεί να τροποποιήσει τη «μέση γνώμη» μιας κοινωνίας δημιουργώντας νέους κοινούς τόπους. Σε άλλο σημείο ο Γκράμσι αναφέρει: «Δεν σημαίνει ότι δεν περιέχει αλήθειες [ο κοινός νους] αλλά είναι μια έννοια διφορούμενη, αντιφατική, πολυδιάστατη. Το να αναφερόμαστε σε αυτή σαν να είναι η λυδία λίθος της αλήθειας δεν έχει νόημα. Μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα ότι μια συγκεκριμένη αλήθεια έγινε αλήθεια του κοινού νου για να δειχθεί ότι διαδόθηκε πέρα από τα όρια της τάξης των διανοούμενων»⁴.

Ο Γκράμσι δεν ταυτίζει τον κοινό νου με την αλήθεια· το αντίθετο. Υπογραμμίζει τη σχετικότητα της έννοιας, η οποία εξαρτάται όχι μόνον από τη διαχρονικότητα (αυτό που ήταν κοινός νους χθες, σήμερα δεν είναι) αλλά και από τη συγχρονικότητα (τάξεις, κοινωνικές ομάδες), αναδεικνύοντας και τη λειτουργική της διάσταση, αφού μπορεί να αποβεί αποτελεσματική στη μεταβολή της «μέσης γνώμης» μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, να έχει δηλαδή και τροποποιητική διάσταση· κάτι, βέβαια, που το συνδέει με την έννοια της ηγεμονίας.

Στον ορισμό του Γκράμσι διαπιστώνεται ένα ενδιαφέρον στοιχείο. Ο κοινός νους έχει κυρίως δύο διαστάσεις: μία, ας πούμε, συντηρητική, μη κριτική, που συνδυάζεται με την έννοια του *φολκλόρ* και μια λειτουργική, ας την ονομάσουμε κριτική, αφού, όπως αναφέρει, «πλουτίζεται από επιστημονικές γνώσεις» και μπορεί να γίνει μια «νέα αντίληψη» η οποία θα είναι αποτελεσματική αφού έχει τη δυνατότητα να τροποποιήσει τη μέση γνώμη της κοινωνίας. Ακόμα και εκείνος, δηλαδή, που θα κάνει κριτική στους υπάρχοντες κοινούς τόπους λειτουργεί με τον κοινό νου και δημιουργεί, μέσα από διαφορετικού τύπου συζεύξεις και ανατροπές, διαφορετικού τύπου συνδέσεις εννοιών, δηλαδή έναν νέο κοινό τόπο. Το ζήτημα δεν είναι, κατά τον Γκράμσι, η απαξίωση του κοινού νου αλλά η ανάδειξη του πολυδιάστατου της έννοιας και η αξιοποίηση της «κριτικής» λειτουργίας με στόχο τη δημιουργία νέων τόπων οι οποίοι εφαρμοζόμενοι μπορούν να οδηγήσουν στην επαναστατική δράση. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο κοινός νους, υπ' αυτή την έννοια, εμφανίζεται ως η δυνατότητα να ασκηθεί κριτική στους κοινούς τόπους.

Επιστρέφοντας στο ζήτημα του μαθήματος της Έκθεσης, κοινός στόχος και επαναλαμβανόμενο μοτίβο του νέου και παλαιού συστήματος ήταν η ανάπτυξη της

---

⁴ A. Gramsci, *Oeuvres choisies*, Traduction Gilbert Moget et Armand Monjo, Editions

κριτικής στάσης και δημιουργικής ικανότητας των μαθητών και μαθητριών. Στην πράξη, το μάθημα της Έκθεσης, αποτέλεσε το εργαστήριο του *κοινού νου*, εκεί δηλαδή που σμιλεύεται και αναπαράγεται το αυτονόητο, οι κοινές παραδοχές, το «φοκλόρ της φιλοσοφίας». Ο μαθητής διδάσκεται συστηματικά στο εργαστήριο αυτό, όχι μόνο τη γλώσσα και τις συντακτικές δομές της αλλά το σπουδαιότερο: διδάσκεται συστήματα πεποιθήσεων (τόπους) και κανονιστικές αρχές οι οποίες αργότερα θα λειτουργήσουν ως εργαλεία ανάλυσης της πραγματικότητας.

2. Ιστορικό-πολιτικό πλαίσιο

Η χρονική περίοδος που εξετάζεται, όπως προαναφέρθηκε, κινείται μεταξύ του 1983 και του 2001. Σ' αυτό το αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα, η Ελλάδα βρίσκεται υπό την κυριαρχία «σοσιαλιστικής» κυβέρνησης. Το ΠΑΣΟΚ, που από το 1981 κατέχει την εξουσία, προσπαθεί να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις εκδημοκρατισμού της ελληνικής κοινωνίας. Με ένα διάλειμμα δύο ετών, από το 1990-1992 (όπου την κυβέρνηση παίρνει η Νέα Δημοκρατία), το ΠΑΣΟΚ διαχειρίζεται την εξουσία. Η πολιτική συγκυρία οπωσδήποτε επηρεάζει και το εκπαιδευτικό σύστημα. Το σημαντικότερο στοιχείο που προβάλλει έντονα –και που ενδιαφέρει στην ανάλυση– ήταν η ιδεολογία που προώθησε το κόμμα αυτό προτού αποκτήσει εκσυγχρονιστικό μανδύα. Ο λαϊκισμός, ως ιδεολογία, χαρακτήρισε τις πολιτικές επιλογές σε όλα τα επίπεδα. «[...] Η λειτουργία του αυτονόητου ή της κοινής παραδοχής, εξασφαλίζει στη λαϊκιστική εξουσία τα πρόσημα προοδευτικότητας [...] και συνάμα το χαρακτήρα γενικής εκπροσώπησης όλου του λαού».⁵

Η συμμετοχή των νέων σε τομείς της κοινωνικής δραστηριότητας, το θέμα της έκθεσης το 1983, ταίριαζε με τη θεσμοθέτηση των 15μελών συμβουλίων στη Β'θμια εκπαίδευση, η επισήμανση της σπουδαιότητας της διατήρησης της παράδοσης και της πολιτιστικής μας κληρονομιάς [1987]⁶, όπως και η διαπίστωση των δεινών που φέρνει η αποξένωση [1984], η απώλεια της ανθρωπιάς [1993], των ιδανικών [1992] κ.λπ. ήταν ορισμένα από τα θέματα που αναδείκνυαν αυτή την ιδεολογία.

Sociales, Paris 1959, σελ. 126.

⁵ Α. Ελεφάντης, *Στον αστερισμό του λαϊκισμού*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991, σελ. 319.

⁶ Από εδώ και στο εξής εντός αγκύλης παρουσιάζεται η χρονολογία που δόθηκε το θέμα.

Μετά το 1994-95 αρχίζει ελάχιστα να διαφοροποιείται το σκηνικό. Ο κοινός νους εξάλλου, όπως είδαμε, αλλάζει με τις ιστορικοπολιτικές συγκυρίες. Τα θέματα μοιάζουν περισσότερο «προοδευτικά» και εκσυγχρονιστικά. Γίνεται λόγος για την αλλοτρίωση που υφίσταται ο άνθρωπος στην παραγωγική διαδικασία, για την παιδική εργασία, για τα πλεονεκτήματα των νέων τεχνολογιών, για την ανάγκη διαλόγου και ελεύθερης επικοινωνίας των λαών. Επί της ουσίας, όμως, τίποτα δεν αλλάζει.

3. Η αυθαιρεσία του γενικού και αφηρημένου. Το εμπόδιο της γενίκευσης

«Η χρήση της γλώσσας δεν είναι ουδέτερη, «αξιακά ελεύθερη» (value free), αλλά σχηματίζεται από ένα μωσαϊκό πολιτισμικών δεδομένων, πολιτικών πεποιθήσεων και θεσμικών πρακτικών».⁷ Η χρησιμοποίηση της παθητικής και μέσης φωνής, που αποκρύπτει το φορέα της δράσης, τα αφηρημένα ουσιαστικά, η θέση του υποκειμένου στην πρόταση είναι μερικά από τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν γλωσσικά τα θέματα. Αν αναλυθούν συντακτικά οι προτάσεις, προκύπτει ότι πίσω από το αφηρημένο γ' πρόσωπο, πίσω από τη χρησιμοποίηση της παθητικής φωνής, το δρών υποκείμενο είναι βέβαια ο άνθρωπος· όμως, γενικά και αφηρημένα. Ενδεικτικές εκφράσεις που δηλώνουν την έλλειψη ή απόκρυψη του υποκειμένου της πράξης είναι οι ακόλουθες: «Στις μέρες μας αναγνωρίζεται», «παρατηρείται ή παρατηρήθηκε εκμετάλλευση», «η ιστορία ενδιαφέρεται», «μεταχειρίζονται (κάποιοι) τα ανθρώπινα όντα», «προβάλλονται πρότυπα». Ποιοί αναγνωρίζουν; Ποιοί μεταχειρίζονται ή εκμεταλλεύονται; Η ιστορία δεν ενδιαφέρεται· οι άνθρωποι ενδιαφέρονται. Οι άνθρωποι βρίσκονται πίσω από όλα τα τριτοπρόσωπα ρήματα· όμως η απορία συνεχίζεται. Ποιοι άνθρωποι εκμεταλλεύονται; Όχι, μάλλον, οι άνθρωποι που ανήκουν σε χαμηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα... Ας αναφέρουμε το παράδειγμα του θέματος του 1997, παράδειγμα αοριστολογίας κι ας είναι απόσπασμα από λόγια του Τσόμσκι.

1997

4^η Δέσμη

«Δεν υπάρχει πια καμιά κοινωνική αναγκαιότητα να μεταχειρίζονται (κάποιοι) τα ανθρώπινα όντα ως μηχανικά στοιχεία στην παραγωγική διαδικασία. Αυτό μπορούμε να το υπερβούμε και πρέπει να το υπερβούμε με μια κοινωνία ελευθερίας και ελεύθερης επικοινωνίας, στην οποία η δημιουργική παρόρμηση, που εγώ θεωρώ εγγενή στην ανθρώπινη φύση, θα μπορεί αληθινά να πραγματώσει τον εαυτό της με

⁷ Paul Simpson, *Language, ideology and point of view*, Routledge, London 1994, σελ. 176

όποιον τρόπο θελήσει» (απόσπασμα συζήτησης του Νόαμ Τσόμσκι με τον Μισέλ Φουκό)⁸.

Προφανώς οι καπιταλιστές είναι αυτοί οι «κάποιοι» που εκμεταλλεύονται «τα ανθρώπινα όντα» [sic] στην παραγωγική διαδικασία και προφανώς οι ίδιοι εκμεταλλεύονταν και τα παιδιά «τον αιώνα της βιομηχανικής επανάστασης» [1996].

Σε όλα τα θέματα που εξετάσαμε είναι παρούσες γενικευτικές κατηγορίες. Γίνεται λόγος για την κοινωνία που κάνει αυτό ή το άλλο, για τον άνθρωπο, για την ιστορία. Δεν γίνεται σαφές για ποια κοινωνία μιλάμε, για ποιους ανθρώπους. Η *κοινωνία*, όρος γενικός και αφηρημένος ή *οι κοινωνικές ομάδες* και το *κοινωνικό σύνολο* είναι ένας τρόπος επικάλυψης ή αποσιώπησης των ταξικών διαχωρισμών. Πουθενά, δεν γίνεται λόγος για κοινωνικές τάξεις. Πουθενά, δεν γίνεται λόγος για το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής ούτε καν στο θέμα που θα μπορούσε να γίνει. Στην περίπτωση που ονοματιζόταν ο φορέας της δράσης, πολλοί θα ήταν εκείνοι που θα διαφωνούσαν.

Όλοι θα συμφωνούσαμε δηλαδή ότι οι άνθρωποι αλλοτριώνονται μέσα σε διαδικασίες από τις οποίες έχει αφαιρεθεί το δημιουργικό μέρος. Όλοι θα συμφωνούσαμε στην αξία της ελευθερίας, της δικαιοσύνης, του σεβασμού. Το ποιο όμως εκμεταλλεύονται τους άλλους, ποιο καταστρέφουν το περιβάλλον, πώς προκύπτει να είναι ο πολιτισμός και η τεχνολογία αιτία να χάνουν οι άνθρωποι την *ανθρωπιά* τους, δεν θίγεται καθόλου.

Το εμπόδιο της γενίκευσης που χαρακτηρίζει και τα θέματα της έκθεσης, παρεμποδίζει κατ' αυτόν τον τρόπο την ανάπτυξη της δημιουργικής σκέψης. Ο Γκαστόν Μπασελάρ αναφέρει: «Τίποτα δεν καθυστέρησε την πρόοδο της επιστημονικής γνώσης τόσο πολύ όσο η εσφαλμένη διδαχή του γενικού, που κυριαρχούσε από τον Αριστοτέλη μέχρι και τον Bacon και που για πολλά πνεύματα

⁸ Το απόσπασμα, όπως αναφέρεται στο βιβλίο της Ελένης Ζώμα-Παπουτσή, *Η Έκφραση-Έκθεση στο ενιαίο Λύκειο*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ.347, είναι από το βιβλίο *Κατασκευάζοντας συναίνεση*, εκδ. Παρατηρητής. Πρόκειται για μια συζήτηση του Τσόμσκι και του Φουκό στην ολλανδική τηλεόραση, το 1971. Είναι ενδεικτικό τι επιλέχθηκε ως θέμα της έκθεσης και τι όχι. Σε άλλο σημείο ο Τσόμσκι λέει: «ένα άλλο έργο είναι να καταλάβουμε πολύ καθαρά τη φύση της εξουσίας, της καταπίεσης, του τρόμου και της καταστροφής στην κοινωνία μας. Και αυτό [...] περιλαμβάνει και τους κεντρικούς θεσμούς κάθε βιομηχανικής κοινωνίας [...] και τις μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις που δεν βρίσκονται πολύ μακριά από εμάς σήμερα».

εξακολουθεί να αποτελεί μια θεμελιώδη γνωστική διδαχή»⁹, αυτά δηλαδή που ονόμασε *επιστημολογικά εμπόδια*.

Αν κάνουμε έναν παραλληλισμό της θεωρίας των *επιστημολογικών εμποδίων* του Μπασελάρ με αυτό που συμβαίνει στα θέματα των εκθέσεων, βλέπουμε ότι η χρήση γενικευτικών κατηγοριών, όπως ο άνθρωπος ή η κοινωνία, η ιστορία ή η ανθρωπότητα, λειτουργούν ως να ήταν κοινωνικοί νόμοι, όπως ακριβώς λειτουργούν οι φυσικοί νόμοι, και επέχουν θέση ορισμού: π.χ οι νέοι είναι αγνοί, η κοινωνία πρέπει να βαδίζει προς την πρόοδο, ο καλλιεργημένος άνθρωπος προσφέρει αρωγή στους συνανθρώπους του [1985]. Η τάση λοιπόν αυτή να γίνεται αναφορά γενικά στην κοινωνία ή στα άτομα ή στην ανθρωπότητα ή στους λαούς και τα κράτη παρεμποδίζει την ανάπτυξη της σκέψης προάγοντας πνευματική οκνηρία, κατά Μπασελάρ.

4. Παράδειγμα ενσωμάτωσης του κοινού νου

Κατά την εξεταζόμενη περίοδο, παρουσιάζονται ζητήματα που αναφέρονται στους νέους, στην παράδοση, τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και την εθνική ταυτότητα, θέματα που ασχολούνται με τον πολιτισμό, με την τεχνολογία και τις νέες μορφές πληροφόρησης, θέματα που θίγουν κοινωνικά προβλήματα, όπως τα ναρκωτικά, τα αδιέξοδα της τρίτης ηλικίας, την έκπτωση του αθλητικού ιδεώδους, την παιδική εργασία.

Σε αυτό το σημείο θα αναφερθώ σε ένα μόνον παράδειγμα χαρακτηριστικό, θεωρώ, της ιδεολογίας του κοινού νου. Επιλέγω τη θεματική κατηγορία Νέοι/νεότητα. Ξεκινώ από το θέμα του 1988:

ΝΕΟΙ

1988

«Είναι μέσα στη φύση των νέων¹⁰, στην αδιάφρατη τους αγνότητα, να πιστεύουν στο τέλειο και, όταν βλέπουν τις αδυναμίες ή τα ελαττώματα των μεγαλύτερων τους, να πιστεύουν πως αυτοί, όταν κάποτε πάρουν τη δύναμη στα χέρια τους, θα ξεριζώσουν την κάθε κακία και θα πλάσουν έναν κόσμο δίχως καμιά ατέλεια και αδικία».

⁹ Όπως μεταφέρεται στο Γ. Κουζέλης, *Από τον βιοματικό στον επιστημονικό κόσμο, Ζητήματα κοινωνικής αναπαραγωγής της γνώσης*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1991, σελ. 135.

¹⁰ Οι υπογραμμίσεις δικές μου.

A) Να διατυπώσετε τις απόψεις σας για τις θέσεις που περιέχονται στο απόσπασμα αυτό.

B) Νομίζετε ότι οι νέοι σήμερα έχουν τη διάθεση και τη δυνατότητα να συμβάλουν στη διαμόρφωση ενός καλύτερου κόσμου;

Κρατώντας ως δεδομένο ότι οι νέοι είναι φύσει αγνοί, συνεχίζω με το θέμα του 1992.

1992

1^η, 2^η και 3^η Δέσμη

Στην κοινωνία μας υπάρχουν ή προβάλλονται διάφορα πρότυπα. Οι σημερινοί νέοι έχουν ανάγκη από αυτά και ποια ανταποκρίνονται στα ιδανικά τους;

Κρατώντας ως δεδομένο ότι οι νέοι έχουν ιδανικά, συνεχίζω με το θέμα του 1997.

1997

1^η, 2^η και 3^η Δέσμη

Ένας μαθητής, μέλος της Βουλής των Εφήβων, στην προχθεσινή αγόρευσή του είπε και το εξής: «... και αν η σημερινή κοινωνία επιβάλλει το συντηρητισμό, εμάς θα μας επιτρέψετε να ονειρευόμαστε».

Σ' αυτή τη φράση υπάρχει μια διαπίστωση, η επιβολή του συντηρητισμού από την κοινωνία, και ένα αντίπαλο δέος, το όνειρο.

Ποιος είναι ο ρόλος σας σε μια τέτοια κοινωνία; Νομίζετε ότι τα όνειρα σας μπορούν να δράσουν επαναστατικά απέναντι σ' αυτή την επιβολή;

Το θέμα του 1988 ήταν απόσπασμα από το βιβλίο του Ι.Θ. Κακριδή, *Χαιρετισμός στους νέους φοιτητές*, (1957). «Είναι μέσα στη φύση τους[...]στην αγνότητά τους να πιστεύουν στο τέλει[...]πως αυτοί θα ξεριζώσουν την κάθε κακία». Οι νέοι, φύσει αγνοί, χωρίς ελαττώματα και αδυναμίες, στοιχεία που διαθέτουν οι ενήλικες, μπορούν να συμβάλουν στην καλύτερευση του κόσμου. Το θέμα υπαινίσσεται βέβαια ότι αυτός ο κόσμος δεν είναι δίκαιος και καλός, οπότε οι νέοι είναι η ελπίδα για την καλύτερευσή του. Όπλο η αγνή, καλή φύση τους που δεν έχει ακόμα αλλοτριωθεί.

Αφού οι νέοι, ως μη αλλοτριωμένοι, έχουν ιδανικά, πρέπει να επιλέγουν τα πρότυπα που προσιδιάζουν στα ιδανικά τους. Πέντε χρόνια αργότερα από τα *ιδανικά* των νέων και περίπου μια δεκαετία μετά από το απόσπασμα περί της έμφυτης καλοσύνης τους, εμφανίζεται, το 1997, ένας μαθητής στη Βουλή των Εφήβων να γίνεται ο φορέας της κοινής παραδοχής, ότι δηλαδή οι νέοι ως μη αλλοτριωμένα

άτομα και αδιάφθαρτα διαθέτουν το όνειρο ως όπλο ενάντια στην επιβολή του συντηρητισμού. Ο έφηβος αυτός και μαζί του, βεβαίως, χιλιάδες έφηβοι-υποψήφιοι που θα συμφωνήσουν, έχει πλήρως ενσωματώσει την ιδεολογία του *κοινού νου*.

Οι νέοι, μέσα από τη φωνή του μαθητή στη Βουλή των Εφήβων, παρουσιάζονται ως ονειροπόλοι οι οποίοι θέλουν να αντισταθούν στην επιβολή του συντηρητισμού που επιβάλλεται. Το ιδανικό, το όνειρο θα μπορούσε «να δράσει επαναστατικά», ρωτούνται οι υποψήφιοι. Βεβαίως, οι μαθητές θα συμφωνούσαν με αυτή την ερώτηση. Αφού είναι προφανές, τόσο προφανές όσο η *Παλισιανή αλήθεια* στην οποία αναφερθήκαμε στην αρχή της εισήγησης, ότι οι νέοι, ως φύσει αγνοί και με ιδανικά, μπορούν να κάνουν ρηξικέλευθες τομές και να δράσουν ακόμα και επαναστατικά με σκοπό το ξερίζωμα του κοινωνικού συντηρητισμού.

Ας ξαναθυμηθούμε: η ιδεολογία του *κοινού νου* έχει και τροποποιητική διάσταση: εμπλουτίζεται, γίνεται ένας άλλος κοινός νους και μπορεί να συμβάλει στην επαναστατική δράση. Αυτοί οι νέοι, του 1997, θα έλεγα και οι σημερινοί, αληθινά, θα θεωρούσαν ότι θα μπορούσαν να αλλάξουν τα κακώς κείμενα των προηγούμενων γενεών, ίσως σήμερα όχι με μόνο όπλο το όνειρο...

5. Η ΒΑΡΥΤΗΤΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΝΩΜΗΣ ΤΩΝ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΩΝ

Σκεφτόμαστε με ιδέες. Οι ιδέες αυτές μπορεί να είναι λανθασμένες, συχνά ψευδείς ή κενές. Όλοι οι άνθρωποι δρουν με έννοιες του *κοινού νου* και είναι την ίδια στιγμή υποψιασμένοι ότι αυτές μπορεί να είναι γνωστικά ανεπαρκείς.

Παρ' όλα αυτά, μέσα από τα θέματα παρουσιάζονται συχνά οι φορείς των ιδεών αυτών να είναι έγκριτοι άνθρωποι των γραμμάτων: παρουσιάζονται αποσπάσματα από λόγους σημαντικών ιστορικών προσώπων όπως του στρατηγού Μακρυγιάννη ή κομμάτια δοκιμιακού λόγου όπως των Α. Σαμαράκη, Γ. Γραμματικάκη, του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, άλλες φορές –παλαιότερα- του Κ. Τσάτσου και του Παπανούτσου, ή σχετικά πρόσφατα του Τσόμσκυ και του Φουκώ (για να συνάδει με το προοδευτικό κλίμα της εποχής και τη «μόδα» των καιρών). Αξίζει να σημειωθεί ότι πουθενά, σε κανένα απόσπασμα, τα δεκαοκτώ αυτά χρόνια, δεν παρουσιάζεται γυναίκα συγγραφέας.

Εύκολο, βεβαίως, να υπάρξει συναίνεση και αναπαραγωγή από τον μέσο άνθρωπο –πόσο μάλλον από τους μαθητές- της άποψης που εκφράζεται από τα χείλη καταξιωμένων ανθρώπων. Σαν να θυμίζουν γνώμη ειδικού παθολόγου. Θα

αντιστεκόταν ο οποιοσδήποτε -μη ειδήμων- στη γνώμη αυτή; Όταν μιλούν οι ασθεντίες, οι υποψήφιοι θα κάνουν καλά να συμφωνήσουν· ειδάλλως, η μάλιστα του κακού βαθμού παραμονεύει επικίνδυνα.

6. ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Τα θέματα ακολουθούν το τρίπτυχο εμπειρία-δεοντολογία-προσταγή¹¹ ώστε το ζήτημα να εμφανιστεί ως πρόταση κρίσεως που επιδέχεται απόδειξη. Ακόμα και αν δεν είναι κατά τέτοιο τρόπο διατυπωμένο, πρέπει να αναχθεί σε τύπο προτάσεων αξιολογικής κρίσης. Για παράδειγμα, πίσω από την προσταγή «γνώρισε τον εαυτό σου» υπάρχει η επιταγή ότι ο άνθρωπος πρέπει να γνωρίζει τον εαυτό του. Πίσω από τη δεοντολογία υπάρχει, κρύβεται μια διασταυρωμένη εμπειρία· δηλαδή «ο σωστός άνθρωπος γνωρίζει τον εαυτό του». Έτσι περιγράφεται το τριώνυμο εμπειρία-δεοντολογία-προσταγή που χαρακτηρίζει τη δομή των θεμάτων. Το σχήμα οργάνωσης που λειτουργεί και ως συντακτική αρχή οργάνωσης του νοήματος παίρνει έτσι τη μορφή Θέση-Ερώτηση. Παραλείπεται ο κρίκος της αντίθεσης, που θα μπορούσε να εισάγει τους μαθητές σε πραγματικό δίλημμα και όχι σε ψευδοδίλημμα.

Είναι χαρακτηριστικό ότι όλα τα θέματα μπορούν να αναλυθούν βάσει του αξιολογικού διπόλου: «καλό» και «κακό». Χαρακτηριστική ως προς τον τρόπο διατύπωσης των θεμάτων είναι η χρησιμοποίηση αντιθετικών συνδέσμων, κυρίως του *όμως* και του *αλλά*. Το νόημα συσκοτίζεται με αυτό τον τρόπο. Ενώ δηλαδή από τη μια διαπιστώνεται το γεγονός, από την άλλη η βαρύτητά του αλλοιώνεται από τη χρησιμοποίηση του αντιθετικού σχήματος. Για παράδειγμα: «το αθλητικό ιδεώδες είναι παγκόσμια αποδεκτό, παρατηρούνται **όμως** φαινόμενα εκφυλισμού του» [1991]. «Η πληροφόρηση βοηθά στην διακίνηση ιδεών και γνώσεων [...] μερικές φορές **όμως** μπορεί να έχει και αρνητικές συνέπειες» [1994], «Η ιστορία διαδραματίζει κεντρικό πολιτικό ρόλο στη σημερινή Ευρώπη [...] μπορεί **όμως** και να γίνει αιτία διαιρέσεων, βίας και μισαλλοδοξίας» [1999].

Είναι ενδιαφέρον ακόμα να παρατηρήσουμε και τι θεωρείται «καλό», ποιες είναι εκείνες οι αξίες που προωθούνται και ποιες όχι. Τελικά, δεν αγγίζονται οι θεμελιώδεις ανθρωπιστικές αξίες. Ο άνθρωπος οφείλει να διατηρήσει την *ανθρωπιά* του (έννοια κλειδί σε πολλά θέματα), ο μορφωμένος οφείλει να προσφέρει «αρωγή» στους συνανθρώπους του [1985], να πιστεύει στην ελευθερία και να προοδεύει. Ο

---

¹¹ *Εκθεση Ιδεών– Λόγος δημιουργικός*, ΟΕΔΒ 1999, σελ. 68.

ανθρωπισμός, η διατήρηση της παράδοσης, της εθνικής ταυτότητας, του αθλητικού ιδεώδους, ο σεβασμός προς τους γεροντότερους, η υπευθυνότητα, η ωριμότητα και ευθύνη, η ομαδικότητα, η αγνότητα και ο ρομαντισμός, η ελευθερία προβάλλουν ως αξιακό πλαίσιο μέσα στο οποίο το άτομο οφείλει να κινείται με στόχο να αναπτυχθεί, να εξελιχθεί και να προοδεύσει.

Η πρόοδος ως τελικός σκοπός και η διατήρηση της *ανθρωπιάς* είναι οι δύο πόλοι στους οποίους περιστρέφεται κάθε ένα ζήτημα. Βεβαίως, καμιά κριτική στην έννοια της προόδου κι ας έχουν γίνει ιστορικές κριτικές αναλύσεις επί αυτού. Ας σημειωθεί ότι πέρα από το μανιχαϊστικό μοντέλο, το οποίο προβάλλεται έντονα, παρατηρείται -ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια της περιόδου που εξετάζουμε- ενός τύπου σχετικισμός. Για παράδειγμα: η τεχνολογία είναι καλό και κακό, το ίδιο και η πληροφόρηση.

Συμπεράσματα-συζήτηση

Ο μαθητής-ιδεολογικό υποκείμενο εγκαλείται στη διαδικασία συζήτησης επί ενός αντικειμένου που έχει επισημανθεί, ονοματίζεται που είναι «αυτό εκεί» για το οποίο, όμως, δεν μπορεί να πει ουσιαστικά τίποτα, αφού αποκρύπτονται όλα τα δεδομένα. Αν δεν συναντηθεί η σκέψη των μαθητών με νέα στοιχεία, με διαφορετικές ιδέες, δεν πρόκειται να αλλάξει τίποτα.

Από την εποχή της παπαγαλίας των περίφημων αρχαιοελληνικών ρητών που έμπαιναν ως θέματα στις εισαγωγικές εξετάσεις: «νους υγιής εν σώματι υγιή», «Εν οίδα ότι ουδέν οίδα» κ.λπ, περάσαμε σε πιο εξελιγμένες μορφές παρουσίασης των ίδιων ιδεών. Επί της ουσίας, τίποτε δεν άλλαξε. Η βασιλεία της κοινοτοπίας δεν έπεσε ακόμα.

Παντού στο αναλυτικό πρόγραμμα γίνεται λόγος για την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης. Οι μαθητές όμως, εντέλει, μετατρέπονται σε μικρούς ενήλικες που το μόνο που μπορούν να προτάξουν ως εναλλακτική είναι το όνειρο (όπως είδαμε, δια στόματός τους). Το δεδομένο, αυτό που οι αισθήσεις ή ο *κοινός νους* έχει δείξει ως αληθινό, μπορεί να είναι και ψεύτικο. Και αυτό που τα παιδιά θα ήταν δημιουργικό να διδάσκονταν είναι αυτή η πλάνη.

Επαναλαμβάνοντας, μάλιστα με την ίδια διατύπωση, και ταυτόχρονα ανασυνθέτοντας τις θέσεις των θεμάτων της Έκθεσης, θα είχαμε το παρακάτω κείμενο, το οποίο αναδεικνύει με εύγλωττο τρόπο τον *κοινό νου*.

Στην κρίσιμη εποχή που ζούμε, εποχή τεχνολογικού θριάμβου το άτομο κινδυνεύει να χάσει την ανθρωπιά του. Προβλήματα και κίνδυνοι παραμονεύουν παντού. Πανανθρώπινες αξίες, ο σεβασμός, η ανθρωπιά, η αρωγή στους συνανθρώπους μας κινδυνεύουν να χαθούν. Ο άνθρωπος μπορεί να υπερπηδήσει τα εμπόδια, να αξιοποιήσει προς όφελός του τις τεχνολογικές εξελίξεις, να επικοινωνεί ελεύθερα με τους άλλους. Ο άνθρωπος μπορεί, όταν αξιοποιήσει τη γνώση της Ιστορίας, να δείξει ανοχή, κατανόηση και εμπιστοσύνη στους ανθρώπους διαφορετικών εθνών. Στόχος η πρόοδος, η εξέλιξη της κοινωνίας, η ευημερία της ανθρωπότητας.

Είμαστε πλέον στην εποχή της πληροφόρησης, στην κοινωνία της γνώσης και της πληροφορίας. Μπροστά μας ανοίγεται ο διάλογος των πολιτισμών. Δεν υπάρχει πλέον καμιά κοινωνική αναγκαιότητα να μεταχειρίζονται κάποιοι τα ανθρώπινα όντα ως μηχανικά στοιχεία στην παραγωγική διαδικασία. Σε μια κοινωνία ελευθερίας και ελεύθερης επικοινωνίας, η εγγενής στην ανθρώπινη φύση δημιουργική παρόρμηση θα πραγματώσει τον εαυτό της.

Θα τελειώσω με ένα απόσπασμα από τις *Εξομολογήσεις* του Ρουσσώ στο οποίο περιγράφει πώς έγραψε το πρώτο του έργο, τον *Πρώτο Λόγο*, εν έτει 1749: «Εκείνο το καλοκαίρι, το 1749, η ζέστη ήταν αφόρητη [...]. Μια μέρα που είχα πάρει το *Mercure de France* και περπατούσα ξεφυλλίζοντάς το, είδα το θέμα που έδινε η Ακαδημία της Ντιζόν για το βραβείο του επόμενου χρόνου: *Η πρόοδος των τεχνών και των επιστημών συνέβαλε στη διαφθορά ή στη βελτίωση των ηθών;*»¹².

Ποιος θα περίμενε το 1750, μέσα στην καρδιά του γαλλικού διαφωτισμού να προταθεί μια άλλη άποψη αντίθετη στον *κοινό νου* της εποχής; Κι όμως, ο Ρουσσώ το κάνει διατυπώνοντας μian αντίθετη άποψη, αντίθετη στην πίστη των ανθρώπων της εποχής του. Ασκεί κριτική στην κοινωνία του 18^{ου} αιώνα. Η πρόοδος του πολιτισμού συγκροτεί απατηλή φαινομενικότητα, έγραψε.

Η πράξη επηρεάζεται από τις κυρίαρχες ιδέες, στάσεις, αντιλήψεις. Αν στη διάρκεια της ιστορίας βρέθηκαν ορισμένοι να ασκήσουν κριτική στις κυρίαρχες παραδοχές δεν σημαίνει ότι αυτό μπορεί να γίνει εύκολα, πόσο μάλλον από τους μαθητές. Ο Ρουσσώ διατύπωσε την «προσωπική του άποψη», χαράζοντας νέους

---

¹² *Οι Εξομολογήσεις του Ζαν Ζάκ Ρουσσώ*, μτφρ. Αλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου, τόμ.Π, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα 1997, σελ.85.

*Επιστημονικό Συνέδριο «Ο Αντόνιο Γκράμσι στις σημερινές κοινωνικές επιστήμες και τη θεωρία»,
Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, 30 Νοεμβρίου-1 Δεκεμβρίου 2007*

δρόμους στον πολιτικό στοχασμό και, κατά Γκράμσι, συμβάλλοντας στην «επαναστατική» δράση. Ακόμα είναι ζητούμενο, όμως, να ασκηθούν όχι μόνον οι μαθητές για να πράξουν αυτό ακριβώς αλλά και οι δάσκαλοί τους...